

ЛЬВІВСЬКА ДЕРЖАВНА МУЗИЧНА АКАДЕМІЯ

імені М. В. ЛИСЕНКА

БЕРКІЙ Ольга Володимирівна

Оверс'ю

УДК 78.24

СТАВАТ МАТЕР
В АСПЕКТІ ЖАНРОВО-СТИЛЬОВОЇ ДИНАМІКИ

Спеціальність 17.00.03 – Музичне мистецтво

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата мистецтвознавства

Львів – 2006

00762059 (Т)

13 313(0)-74
48
Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі історії музики Львівської державної музичної академії імені М. В. Лисенка Міністерства культури і туризму України.

Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства, доцент
Савицька Наталія Владиславівна,
Львівська державна музична академія імені М. В. Лисенка,
професор кафедри історії музики (м. Львів)

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, член-кореспондент
Академії мистецтв України, професор
Черкашина-Губаренко Марина Романівна,
Національна музична академія України
імені П. І. Чайковського, завідувач кафедри
історії зарубіжної музики (м. Київ);

кандидат мистецтвознавства, доцент
Еньська Олена Юрївна,
Сумський педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
доцент кафедри хореографії, образотворчого мистецтва,
теорії та історії музики і художньої культури (м. Суми)

Провідна установа: Одеська державна музична академія
імені А. В. Нежданової, кафедра історії музики
та музичної етнографії (м. Одеса)

Захист відбудеться 21 грудня 2006 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.869.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства у Львівській державній музичній академії імені М. В. Лисенка за адресою: 79005, м. Львів, вул. О. Нижанківського, 5, поверх 2, малий зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівської державної музичної академії імені М. В. Лисенка за адресою: 79005, м. Львів, вул. О. Нижанківського, 5.

Автореферат розіслано 17 листопада 2006 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства, доцент

Катрич О.Т.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Давня молитва *Stabat Mater Dolorosa* – взірць духовної величі і Богонатхненності. Глибинний логос „вічної” ідеї материнства сягає найскладніших етичних, психологічних та філософських категорій у просторі світової культури. Історія *Stabat Mater* відображає процеси, що відбувалися у сфері музичного мислення протягом семи століть – від часу формування жанрового архетипу в умовах католицької культової монодії через ранні взірці хорової поліфонії строгого стилю (Жоскен, Палестріна), кантатні композиції періоду бароко-класицизму (А. Скарлатті, А. Кальдара, Й. Гайдн) до індивідуалізованих романтичних інтерпретацій літургійного тексту (Дж. Россіні, Ф. Ліст, А. Дворжак, Дж. Верді) та інноваційних концептуальних пошуків ХХ століття (К. Шимановський, Ф. Пуленк, К. Пендерецький, А. Пярт, Г. Гаврилець, В. Мартинов). Дослідження жанрово-стильової динаміки *Stabat Mater* відкриває можливості узагальнення закономірностей еволюційного процесу в межах різних національних традицій – італійської, австро-німецької, французької, чеської, російської, польської, української. Досліджуваний жанр є напрочуд містким об'єктом компаративного та типологічного аналізу, його результати дозволяють змоделювати жанрово-семантичний інваріант *Stabat Mater*, простежити, як він функціонує в різних історико-стильових умовах.

Сформована у сфері колективної ритуальності та зумовлена ужитковим призначенням *Stabat Mater*-молитва явила первинну жанрову основу (за Г. Бесселером – *Umgangsmusik*). Перехід у вторинний жанровий вимір здійснився як наслідок зростання ролі індивідуально-авторської свідомості та активного міжжанрового синтезу. Еволюція *Stabat Mater* охоплює грандіозний історичний час, протягом якого відбулися глибинні зрушення в самому розумінні сакральної ідеї. *Першою* еволюційною віхою стало *формування та стабілізація* основних жанрових типів: *мотетного та кантатного*; *друга* еволюційна віха пройшла через *дестабілізаційні* процеси ХІХ – першої половини ХХ століть, у результаті чого утворився широкий спектр індивідуально-стильових втілень середньовічної молитви. *Третя* еволюційна віха явила неозору панораму національних моделей культового жанру, продемонструвавши незангажованість і парадоксальність постмодерністичного композиторського мислення другої половини ХХ століття.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена:

- активізацією дослідницької роботи в галузі сакрального мистецтва, необхідністю докладного висвітлення сучасних

тенденцій оновлення системи культових жанрів католицької традиції, що довгий час обмежувалось радянською ідеологічною доктриною;

- відсутність історичного дискурсу та системних спостережень, присвячених функціонуванню жанрово-семантичного інваріанта *Stabat Mater* у контексті епохальних та індивідуальних композиторських стилів;
- необхідністю вивчення механізму взаємодії та взаємозбагачення католицької і православної духовно-мистецьких парадигм, що органічно співіснують у творчій практиці ХХ – початку ХХІ століть.

У сучасних дослідженнях *Stabat Mater* не отримала вичерпної дефініції і в різних джерелах тлумачиться або як жанр, або як субжанр „малого” обсягу. У процесі вивчення його специфіки окреслюються два перспективних напрями:

- 1) визначення іманентних, константних ознак;
- 2) з'ясування інспірацій жанрової мобільності, її меж та художньої результативності.

Полеміка, що точиться протягом останніх десятиліть навколо одного з наймісткіших євангельських образів, є вагомим аргументом на користь актуальності теми цього дисертаційного дослідження.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах реалізації плану наукових досліджень кафедри історії музики Львівської державної музичної академії імені М. В. Лисенка, відповідно до теми № 9 „Нові аспекти дослідження західноєвропейської музичної культури” перспективного тематичного плану науково-дослідної діяльності на 2002–2006 рр. Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Львівської державної музичної академії імені М. В. Лисенка, протокол № 3 від 27.11.2003 р.

Об'єктом дослідження є творчий доробок західно- та східноєвропейських композиторів XVI–XXI століть, що відображує процес формування, стабілізації та дестабілізації жанру *Stabat Mater*.

Предметом дослідження обрано аспекти жанрово-стильової динаміки та типології взірців жанру *Stabat Mater*, створених протягом семи століть. **Матеріалом дисертації** є понад 100 взірців жанру, з яких 16 проаналізовано докладно.

Мета цієї дисертаційної роботи полягає у:

- створенні теоретичної моделі жанрово-семантичного інваріанта *Stabat Mater*;

- дослідженні еволюційної динаміки жанру, реалізації його інваріантної моделі в різних історико-стильових умовах з акцентом на інтегративних процесах романтичної та постромантичної доби в контексті різних національно-культурних традицій: австро-німецької (Ф. Шуберт), італійської (Дж. Россіні, Дж. Верді), чеської (А. Дворжак), німецько-угорської (Ф. Ліст).

Сформульованій меті підпорядковані **основні завдання дисертації:**

- визначити місце *Stabat Mater* в системі культових жанрів католицького обряду;
- структурувати внутрішньожанрові типи;
- дослідити семіотичну амплітуду образу *Mater Dolorosa* в контексті духовно-мистецьких процесів минулого і сучасності крізь призму архетипних, екзистенційних та психологічних речників жанру;
- збагатити теорію жанру сумою спостережень, присвячених жанрово-семантичному інваріантові *Stabat Mater*;
- простежити основні еволюційні етапи розвитку жанру від зародження до сьогодення.

Методологічна основа роботи зумовлена структурою і художньою специфікою об'єкта і включає різні методи дослідження, кожен з яких торкається окремих аспектів досліджуваного жанру у створенні цілісної картини його зовнішньої і внутрішньої структури:

- *формально-структурний* дозволяє вибудувати жанрову модель;
- *функційний*, спрямований на вивчення соціокультурних умов жанру, його дослідження крізь призму стилю, а твору мистецтва в неподільності жанрової та стильової складових;
- *комунікативний* концентрує увагу на соціально-психологічних передумовах ситуацій творення і сприйняття;
- *когнітивний* виявляє структури, що інтегрують узагальнений досвід жанрового втілення, зокрема, *жанрово-семантичний інваріант* як модель, що абстрагується від конкретних реалізацій і фокусує в собі систему стійких ознак жанру.

Джерелознавча база, необхідна для вивчення жанрово-стильової динаміки *Stabat Mater*, охопила праці з теології, культурології, філософії, психології, а також дослідження сучасної медієвістики та лінгвістики. Концептотворчими в ділянці *теоретико-методологічної* літератури стали положення С. Грици про сутність понять інваріанта та парадигми, М. Арановського стосовно зовнішньої та внутрішньої структур жанру, О. Соколова щодо природи жанрових взаємодій, В. Тиригіної про інтегративну концепцію жанру та методологічні спостереження Ю. Габая, присвячені жанрово-семантичним інваріантам меси, ораторії, пасіонів.

Дослідження жанрових універсалій у музиці відбувалося паралельно з вивченням жанрових архетипів у царині літературознавства, теоретично обґрунтованих М. Бахтіним, Л. Чернець, Л. Білітюк, М. Каганом, Б. Єгоровим. Бралася до уваги логіко-методологічна база наукових праць А. Сохора, В. Медушевського, М. Лобанової, М. Старчеус, Ю. Євдокимової, Н. Симакової, М. Михайлова, В. Задерацького, Н. Горюхіної, М. Черкашиної, О. Зінкевич, О. Бурліної, В. Гузєєвої, О. Самойленко, Н. Герасимової-Персидської, І. Тукової. Розвиткові культових жанрів від ритуального вжитку до концертних вірців XIX–XX століть присвячено праці Е. Розенова (ораторія), М. Іванова-Борецького (меса), П. Вагнера (меса), А. Єфименко, Н. Мохової, О. Муравської (реквієм). Авторами спеціальних видань, в яких побіжно систематизовано жанрово-стильові фактори еволюції *Stabat Mater*, є зарубіжні музикознавці: К. Х. Біттер (С. Н. Bitter), К. Блюме (С. Blume), П. Міс (P. Mies). Докладне дослідження „Історія багатоголосних озвучень *Stabat mater*” (1992) належить професору Ю. Блюме (J. Blume).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в:

- комплексному вивченні історії жанру в розмаїтті його стильових інтерпретацій, що в українському музикознавстві здійснюється вперше;
- збагаченні теоретичної та методичної бази шляхом моделювання та структурування жанрово-семантичного інваріанта як інструменту дослідження феномена жанру та його еволюційної динаміки;
- окресленні семіотичної амплітуди образу *Mater Dolorosa* та висвітленні культурологічного підґрунтя його інтерпретацій;
- актуалізації маловідомого теологічного, історичного та музичного матеріалу, його систематизації і типології;
- створенні авторської версії українського перекладу поетичного тексту молитви.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання її матеріалів у програмах вузівських курсів з історії світової та української музичної культури, семінарах з історії культових жанрів у світських та теологічних навчальних закладах.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертації були представлені у формі доповідей, що обговорювались на таких наукових конференціях:

- IV Всеукраїнська науково-теоретична конференція „Молоді музикознавці України” (м. Київ);

- V Всеукраїнська науково-теоретична конференція „Молоді музикознавці України” (м. Київ);
- Наукова конференція „Музикознавчі студії – 2004” (м. Львів);
- Наукова конференція „Музикознавчі студії – 2005” (м. Львів);
- Міжнародна конференція „Людина і музика” (м. Львів);
- Науково-практична конференція українського товариства аналізу музики „Динаміка музичного смислоутворення” (м. Київ);
- Міжнародна конференція до 250-річного ювілею В. А. Моцарта „В. А. Моцарт: погляд з ХХІ сторіччя” (м. Львів);
- Конференція молодіжної секції Музикознавчої комісії НТШ (м. Львів).

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг основного тексту дисертації становить 180 сторінок, список використаних джерел – 298 позицій, повний обсяг дисертації – 253 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, об’єкт, предмет, мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну дисертації, її практичне значення, подано огляд наукових джерел, відомості щодо апробації результатів дисертації та публікацій, змодельовано *жанрово-семантичний інваріант* як інструмент дослідження жанру. Його перший щабель – *композиційно-семантичний* – утворили:

- незмінний текст;
- складовий характер (безцезурно-циклічного або цезурно-циклічного типу);
- композиційно-драматургічна тріада (оповідність-молитовність-катарсис);
- образні сфери (скорбота-радість);
- темброва драматургія;
- інтонаційний фонд жанру (григоріанський гимн, ламентозні інтонаційні знаки);
- поліфонічний склад;
- ладо-тональна основа.

Другий щабель – *функційно-комунікативний* – представляють:

- сакральна комунікація;
- культове призначення (літургійне та паралітургійне);

- умови написання-виконання-сприйняття;
- психологічний зміст жанру: фідеїстичність, емпатійність, емоційна амбівалентність, психотерапевтичний потенціал.

У розділі 1 „**Mater Dolorosa як культурологічний символ. Семіотична амплітуда образу**” здійснено огляд духовної і мистецької універсальї *Mater Dolorosa*, що охоплює цілий ряд психологічних і естетичних архетипів, морально-етичних та філософських категорій: вічножіночого, страждання і співстраждання, світової скорботи, любові і смерті, життя і смерті. Висвітлюється художня традиція втілень Пієти та культурологічне підґрунтя музичних інтерпретацій цього феномена.

У *підрозділі 1.1 „Образ Mater Dolorosa в християнській культовій традиції середньовіччя”* простежується історія культу Богоматері, особливості релігійного світовідчуття, символізм та духовні устремління доби Високого середньовіччя, що формували яскраву образність молитви *Stabat Mater Dolorosa* у взаємопроникненні дихотомій (біль-радість, життя-смерть, земне-небесне, Пекло-Рай). На Голгофі під Хрестом у всій повноті розкривається християнська місія Діви Марії (Євангеліє від Йоанна 19:25-26), образ якої теологи витлумачують як символ церкви.

Підрозділ 1.2 „Поетична першооснова” досліджує історію походження молитви *Stabat Mater Dolorosa* в лоні францисканського чернечого ордену XII–XIII століть (версії авторства Якопо да Тоді, св. Бонавентури, папи Інокентія III), особливості текстових варіантів („*Analecta*” та *ватиканського*) та поеми-двійника *Stabat Mater Speciosa* (Стояла Матір Зворушена), призначеної для свята Різдва Христового і створеної за аналогічним структурним принципом. Відповідно до традицій середньовічної культури молитва komponувалася з фрагментів ранніх поетичних вірців, характерних словосполучень, що формувалися ще з кінця XI століття. Будова молитви – 20 терцин, з’єднаних попарно у строфи (ААВ ССВ), композиційна структура зумовлена фазністю оповідності-молитовності-катарсису, драматургічний рух віддзеркалює емоційну двоїстість станів скорботи та екстатичного піднесення, що створюють особливу експресію і внутрішню динаміку молитви.

У *підрозділі 1.3 „Образні архетипи”* образ Скорботної Богоматері розглядається крізь призму сублимації давніх релігійних уявлень, що тисячоліттями складались довкола язичницьких богинь (Ізіда, Астарта). За концепцією “архетипів несвідомого” К. Г. Юнга, символіка Богородиці пов’язана з прообразами Великої Матері та Аніми. У культурному досвіді українців архетип Великої Матері (*Magna Mater*) часто трансформується в образ України, а образ Матері Скорботної ідентифікується з мотивом

України-жертви („Марія” Т. Шевченка, „Скорбна мати” П. Тичини, „Чорнобильська мадонна” І. Драча).

У *підрозділі 1.4 „Екзистенційні аспекти Stabat Mater”* семіотична амплітуда Пієти досліджується в кореляції з наріжними філософськими категоріями людського існування: провина, біль, страх, смерть. Споглядання тортур розп’ятого Христа є тою „пограничною ситуацією” (К. Ясперс), через яку людина досягає особисту екзистенцію. Категорії страждання та співстраждання нерідко виступали вихідною тезою певної філософської концепції (Я. Беме, С. К’єркегор, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) та увійшли до мистецької і літературної скарбниці людства складовими теми слокути. Екзистенційна проблема *страждання* в жанровому просторі Stabat Mater тлумачиться в позитивному сенсі як неоціненний духовний досвід, *співстраждання* як ідеальний тип ставлення до людини. В українській філософській думці вирішення проблеми кондоленції зумовлено соціокультурною ситуацією та вмістом християнських, кордоцентричних та екзистенційних рис українського менталітету (Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Юркевич).

У *підрозділі 1.5 „Психологічний зміст”* концептуальна спрямованість Stabat Mater розглядається в контексті психологічних властивостей первинної жанрової моделі: фідейстичності, емпатійності, катарсису, терапевтичних ознак (врегулювання емоційного стану, редукції тривоги, упокорення, прийняття факту смерті). Тенденція написання Stabat Mater під враженням особистої трагедії, втрати близьких людей (Ф. Ліст, А. Дворжак) або в передчутті власної смерті (Дж. Перголезі, Дж. Россіні, Дж. Верді) апелює до іманентних ознак жанру з його численним арсеналом механізмів сповідальності, медитації, навіювання, наслідування, емоційної стимуляції. Емоційна амбівалентність поетичного першоджерела виступає стрижнем драматургії переважної більшості музичних інтерпретацій молитви.

У *розділі 2 „Stabat Mater на етапі формування та стабілізації жанру (від Жоскена до Гайдна)”* простежується історичний шлях Stabat Mater від XVI до початку XIX століть, результатом якого стала кристалізація основних жанрових типів: мотетного та кантатного.

У *підрозділі 2.1 „Музичні витoki. Середньовічна сакральна монодія”* розглянуто взірці григоріанської монодії (жанровий архетип), їх символічний зміст та культове призначення:

- *Stabat Mater-секвенції* для мес „Stabant juxta crucem” (Стояння під Хрестом) з XV століття та Festum septem dolorum B.M.V (Сім скорбот Богородиці) з XVIII століття;

- *Stabat Mater-гимну* в Офіції: Вечірня (*Vesperae*) – I–V строфи, Утренья (*Matutinum*) – VI–VII строфи, Служба Часів (*Laudes*) – VIII–X строфи) та під час великопісних молебнів „Хресна дорога”.

Принципова відмінність між секвенцією та гимном полягає в особливостях мелодичного розвитку: в гимні однакового для усіх терцин, у секвенції нового в кожній шестирядковій строфі. Подвійне трактування тексту молитви в 10-ти шестирядкових строфах або 20-ти терцинах відображає спосіб її культового побутування: одиницею виміру *Stabat Mater*-секвенції постає строфа, *Stabat Mater*-гимну – терцина. У дисертації вживаються обидва варіанти відповідно до індивідуального композиторського тлумачення.

У підрозділі 2.2 „*Stabat Mater*-мотет та *Stabat Mater*-лауда епохи Ренесансу” розглядаються перші багатоголосні версії *Stabat Mater*. Характерні ознаки *Stabat Mater* англійських поліфоністів XV–XVI століть (Дж. Брауна, Р. Деві, В. Корниша, Т. Ешвеля): численні компіляції латинського тексту зі спорідненими за структурою строфами чи поезіями-наслідуваннями („*Stabat Mater, rubens rosa*”), 5–6-голосний склад, вибаглива мелодична лінія та ускладнена ритміка кореспондують із пізньоготичною архітектурою та тогочасними пошуками майстрів нідерландської школи.

Поряд із високохудожніми поліфонічними *Stabat Mater*-мотетами XVI століття, в Італії молитва поширюється в ролі нелітургійної духовної пісні народного походження – лауди. Найдавніша чотириголосна *Stabat Mater*-лауда (1485) І. Даммоніса відтворює лише першу строфу, за моделлю якої виконувались наступні.

Досконалыми взірцями вважаються франко-фламандські та італійські *Stabat Mater*-мотети (Жоскена Депре, Г. Веєрбеке, Ф. Гаффуриуса). Наприкінці XVI століття на перший план виходить новий тип багатоголосного *Stabat Mater* (О. Лассо, Дж. Палестріни). Особливості *Stabat Mater*-мотету становлять:

- ужиткова функція (спів на процесії, мотет у Месі);
- нестабільна кількість строф, текстові варіанти;
- акапельний хор від 3 до 12 голосів;
- поліфонія як основа фактурного викладу;
- теноровий *cantus firmus* (в аугментації) з культовим або світським (шансон у Жоскена) текстом;
- дво(три)роздільна будова.

Stabat Mater-мотет та Stabat Mater-лауда утворили важливий етап жанрової еволюції, відкривши широкі можливості багатоголосного втілення середньовічної молитви.

Підрозділ 2.3 „Stabat Mater „in mixto genere” барокової доби” окреслює перехідний період розвитку жанру від хорових творів з basso continuo (Е. Бартоло, Дж. Сільвані), перших сольних Stabat Mater (К. Сараціні) до композицій кантатного типу. Stabat Mater з-поміж інших культових жанрів виявилася оптимальною зоною втілення драматизму, емоційно напружених барокових протиставлень, що резонували з надмірною екзальтацією середньовічної молитви. Поява „мішаних” жанрово-стильових утворень („in mixto genere”) відзначена утвердженням гомофонно-гармонічного складу, виокремленням сольних партій з інструментальним супроводом, розширенням масштабів, яскравим контрастуванням образних сфер. Stabat Mater асимілювала риси як театральної, так і світської інструментальної музики: від першої запозичила великі вокальні форми та драматичні закономірності, від другої – риторичні фігури та суто музичні принципи розвитку матеріалу.

У **підрозділі 2.4 „Stabat mater кантатного типу кінця XVII–XVIII століть”** досліджується процес стабілізації Stabat Mater кантатного типу та її різновидів: *камерної кантати* для одного чи кількох солістів, basso continuo та ансамблю інструментів (А. Скарлатті, Дж. Перголезі, А. Вівальді, Л. Боккеріні) та *великої кантати* для солістів, хору, оркестру (Е. Асторга, А. Кальдара, Ф. Тума, Й. Гайдн). Stabat Mater активно адаптувала систему оперної трагедійної образності та вокальної інтонаційності (арії *lamento*, розгорнуті ансамблі та хори). Пріоритетне місце в розвитку жанру у XVIII столітті належало Італії (Неаполь), Австрії (Відень) та Південній Німеччині.

Авторами найвідоміших вірців Stabat Mater були патріархи неаполітанської оперної школи *А. Скарлатті* та *Дж. Перголезі*. Stabat Mater Дж. Перголезі (1736) і до сьогодні залишається еталоном жанру, протягом трьох століть зберігаючи стійку традицію епігонства (Дж. Абос, П. Кафаро, Т. Траєтта Дж. Джордано). У жанрі „cantata a voce sola” написані Stabat Mater А. Вівальді та Л. Боккеріні.

У Південній Німеччині поширились обробки католицьких Stabat Mater для *протестантського* середовища. Неперевершеним об’єктом транскрипцій вважався шедевр Дж. Перголезі, до інтерпретації якого з німецьким текстом „Tilge, Höchster, meine Sünden” вдавсь навіть Й. С. Бах (1744–1749 pp.). У німецькомовних версіях молитви Ф. Клопштока (1766) та Г. Ріделя (1773) на передній план вноситься образ Ісуса, а не Марії, що

впритул наближує протестантські моделі *Stabat Mater* до Христових ораторій (*Christus-Oratorium*).

У Відні знайшла своє втілення традиція інтерпретування:

- *Stabat Mater brevis* як частини урочистої меси до свята Семи Скорбот Богородиці;
- *Stabat Mater solenne* для виконання імператорською придворною капелюю під час посту;
- *Stabat Mater* як піснеспіву церковних процесій міноритів. Авторами *Stabat Mater* були навіть члени імператорської родини (Фердинанд III та Леопольд I).

Отже, сформований на даному історичному етапі кантатний тип *Stabat Mater* явив такі ознаки:

- цезурну циклічність;
- сполучення вокального та інструментального начал;
- принцип чергування виконавських складів;
- переважну кількість частин (9, 10, 12);
- систему тональних і тематичних зв'язків та коло панівних бемольних тональностей (f-moll, c-moll, g-moll, d-moll);
- наскрізні образні сфери „радість-скорбота”.

Інваріантними знаками „дожанрових” типів виступили композиційно-драматургічна фазність, що зумовила утворення „мікроциклів” у межах масштабної композиції, інтонаційний фонд жанру, поліфонічний розвиток (акумульований у фугах на вершинних стадіях драматургії – в зоні „золотого поділу” та фіналі). Функційно-комунікативні прикмети сфокусували бінарну природу жанрової ужитковості: церковну та концертну (світську) – відповідно до літургійного та нелітургійного побутування *Stabat Mater* попередніх епох.

У розділі 3 „*Stabat Mater* в контексті інтегративних тенденцій романтичної та постромантичної доби (від Шуберта до Верді)” досліджуються нові концепції *Stabat Mater* у контексті провідних тенденцій художнього мислення XIX століття, зокрема ідеї синтезу мистецтв. Переосмислення усталеної моделі *Stabat Mater* призвело, з одного боку, до максимальної секуляризації, що спричинила серйозні зміни цілісної жанрової системи (концептуального, композиційного та лексичного рівнів), з іншого – до повернення жанрових моделей попередніх епох.

Підрозділ 3.1 „*Stabat Mater* у культурологічній панорамі епохи” розкриває напрями взаємодії образу *Mater Dolorosa* з філософсько-естетичними та художніми концепціями романтичної доби, збагачення середньовічної поезики семантикою емоційно-особистісних проявів

світовідчуття XIX століття в контексті національних музичних традицій. *Секуляризаційні* процеси прогресували в італійських *Stabat Mater* (Дж. Россіні); у німецьких виявив себе вплив естетики *бідермайєра* (К. Рунгенхаген, Й. Райнбергер). Кардинально змінили контури жанру концепції *універсалізації* релігійного мистецтва, що було віддзеркаленням ідей глобального синтезу філософії, релігії та мистецтва Ф. Шеллінга, Ф. Шлегеля, Новалиса, а також впливи *цециліанської реформи*. Майстерно послуговується ретроспективними постулатами цециліанства Ш. Гуно. У Ф. Ліста григоріаніка постає органічною складовою власної концепції створення *надцерковної* духовної музики, в якій антропологічний логос домінує над теологічним (цитата гимну *Stabat Mater* в аскетичній „*Via crucis*” (1879) не виходить за межі ужитковості, у *Stabat Mater* з ораторії „Христос” виступає зерном монотематичного розвитку композиції).

Семантика *Mater Dolorosa* на культурних теренах західних слов'ян кореспондувала з потужним пластом давніх релігійно-міфологічних уявлень про домінантність жіночого начала. Результатом художнього синтезу національно-етичних засад із величезним досвідом індивідуально-авторських інтерпретацій давнього жанру стала *Stabat Mater* А. Дворжака.

У *підрозділі 3.2 „Вербальний компонент і його модифікації”* узагальнюються спостереження за текстовими змінами молитви у XIX столітті, що засвідчують „розхитування” найбільш стабільного компонента жанру від довільної повторюваності строф, рядків чи окремих слів тексту (А. Дворжак), неповного його використання (Ф. Коріті), симбіозу текстів (К. Лобо), заміни тексту (Ф. Шуберт, Ш. Гуно) до повної його відсутності (О. Гільман, Дж. Меркаданте, К. Нардіс).

У *підрозділі 3.3 „Жанрові моделі Stabat Mater XIX століття”* проаналізовано *кантатні* (Ф. Шуберт, Дж. Россіні, О. Львов, А. Дворжак) та *мотетні* (Ш. Гуно, Й. Райнбергер, Ф. Ліст, Дж. Верді) типи *Stabat Mater* XIX століття в аспекті вияву інваріантних жанрово-семантичних ознак.

Особливе місце „Німецької *Stabat Mater*” Ф. Шуберта (1816) в еволюційному поступі жанру полягає у сміливій відмові від канонічного тексту (в основі твору – поезія Ф. Клопштока). Дж. Россіні в межах культового жанру зберігає чуттєвий віртуозно-брильянтний стиль власних опер, його *Stabat Mater* (1831) являє собою апофеоз життя, а не молитву співстраждання під хрестом. Обрані в *Stabat Mater* О. Львова (1851) стильові орієнтири німецького бідермайєра стали передумовою охоронно-консервативного підходу до інтерпретації католицького жанру, а спроби втілення несиметричної ритміки давніх церковних піснеспівів в одній з частин циклу лише посилюють враження стилістичної строкатості.

Художній профіль *Stabat Mater* А. Дворжака (1877) творять яскраві риси національного мислення композитора з опорою на стилістичні знаки пісенного і танцювального чеського та моравського фольклору.

Кантатні *Stabat Mater* демонструють шлях монументалізації, симфонізації, збагачення іншожанровими елементами, мотетні – постають в руслі ретроспективних тенденцій другої половини XIX століття (орієнтація на хоровий склад а *capella* або в супроводі органа, безцезурний тип композиції). Догматичне сприйняття постулатів цециліанства негативно позначилось на мірі індивідуалізації деяких композицій (*К. Етт*). Використання національного перекладу у *Stabat Mater Ш. Гуно*, а також звернення до мотетності в період панування композицій кантатного типу визначило своєрідну лінію розвитку жанру у Франції, засвідчивши глибинні зв'язки з давніми традиціями французького церковного музикування. Тенденцію жанрового руху XIX століття від кантатної моделі до мотетної реалізував у двох своїх *Stabat Mater* (1864, 1890) Й. Райнбергер.

Особливе місце в галереї жанрових різновидів посіли композиції, що виступають частинами масштабних циклічних форм, відтворюючи драматургічну ситуацію „жанру в жанрі”: *Stabat Mater Ф. Ліста* з ораторії „Христос”, *Stabat Mater Дж. Верді* з „Чотирьох духовних п'єс”.

Підрозділ 3.4 „Специфіка втілення ідеї катарсису” містить спостереження за композиційними умовами втілення катарсичної зони різних драматургічних моделях *Stabat Mater* XIX століття. Образна модуляція в межах циклу – від стану самозаглиблення до осягнення вистражданого Ідеалу відповідала драматургічній спрямованості молитви.

А. Дворжак втілює ідею амбівалентності через органічну взаємодію інтонаційно-семантичних комплексів смерті і воскресіння, завершуючи твір вражаючим ефектом перетворення ламентозних семантичних знаків в апофеозні.

Яскраво драматична фінальна кульмінація *Stabat Mater Дж. Верді* з висхідним інтонаційним рухом (*anabasis*) свідчить про тлумачення композитором катарсису як максимального емоційного піднесення.

Зона катарсису в *Stabat Mater Ф. Ліста* утворює масштабну коду-кульмінацію, в якій тричі звучить трансформований мажорний варіант імпазантно-величної цитати католицького гимну. На тлі інших жанрових взірців лістівський спосіб втілення романтичної „ідеї спокути” має найбільш динамічний характер.

Підрозділ 3.5 „Stabat Mater в аспекті художнього синтезу” розкриває принципи взаємодії слова, музики і ритуалу в контексті інтегративних тенденцій романтичної епохи. Процес збагачення

семантичного потенціалу *Stabat Mater* іншожанровими компонентами відбувається шляхом:

- екстраполяції: обробки *Stabat Mater* Дж. Перголезі, здійснені Дж. Паїзіелло (1810), О. Львовим (1831); інструментальні прелюдії С. Нарді на мотиви *Stabat Mater* Т. Траетти (1875) та Дж. Перголезі (1885); фортепіанна транскрипція Ф. Ліста композиції Дж. Россіні;
- міжжанрового синтезу, що виявляє себе у збагаченні *Stabat Mater* оперною поетикою (Дж. Россіні, Дж. Верді); епічним ораторіальним штрихом письма (А. Дворжак); монотематичним принципом симфонічної драматургії (Ф. Ліст);
- асиміляції: введення в складову жанрову структуру *Stabat Mater* елементів простих жанрів („*Cuius animam*” у *Stabat Mater* Дж. Россіні);
- реконструкції жанрового архетипу через стилізацію жанрово-стильових знаків епох Середньовіччя та Відродження (Ш. Гуно, Ф. Ліст).

Розділ 4 „*Stabat Mater* в ситуації зміни жанрових парадигм (від К. Шимановського до Г. Гаврилець)” розкриває складну картину жанрово-стильових взаємодій у музиці ХХ століття. У лоні концептуальних та мовно-стилістичних новацій активно взаємодіють різні культурні ареали, раніше певним чином автономізовані. Семантичний знак *Mater Dolorosa* опиняється у фокусі філософських, теологічних, етно-психологічних та мистецьких контекстів єдиного метакультурного простору. Необмежені комбінаторні можливості жанрово-стильової гри, вільне співіснування різнопланового лексичного матеріалу – від григоріаніки до джазу, рок-музики, етноджерел та позамузичного ряду (візуальні мистецтва, пластика) формують своєрідну ідею оновленого жанру в площині глобального культурного та стилістичного обміну.

У підрозділі 4.1 „Перша половина ХХ століття. Поглиблення інтегративних процесів” досліджуються жанрові процеси початку століття, комплекс художніх факторів (динамічна драматургія, надскладна пізньоромантична лексика, лейтмотивна система, ретроспективні стильові потоки), спрямованих на створення нових моделей *Stabat Mater* (Й. Ферстер, 1908, І. Давід, 1927). *Stabat Mater* К. Шимановського (1926) сполучає в художній площині народного траурного дійства архаїчні пласти польського фольклору з григоріанікою та імпресіоністичною тембровою колористикою. Стильова мозаїчність *Stabat Mater* Ф. Пуленка (1950) постає передвісником стильової гри в мистецтві постмодернізму, який у музичний царині передусім сформувався у Франції.

Підрозділ 4.2 „Друга половина ХХ століття. Нові національні парадигми сакрального жанру” характеризує тенденції жанрової відкритості *Stabat Mater* у спектрі жанрово-стильових метаморфоз сучасності (жанрових мікстів, асимілятивних, дифузних утворень тощо), висвітлює панораму національних моделей образності *Mater Dolorosa* (скандинавських, східноєвропейських, азійських та африканських країн) і розширеного тлумачення біблійного образу (поєднання тексту молитви з уривками поеми П. Верлена у К. Лендвєя (Угорщина), фрагментами трагедії Евріпіда та сучасною англійською поезією у Ф. Ферко (США), заміна канонічного тексту поемою Анни Ахматової „Реквієм” у Г. Дмитрієва (Росія).

Stabat Mater постає в призмі оригінальних лексичних і тембральних рішень, індивідуально-авторської стилістики: сонористичні ефекти в партитурі К. Пендерєцького (1962); *tinnabula*-стиль у композиції А. Пярта (1985). Культурний жанр перетворюється на поле активної інтертекстуальної смислової: жанрової екстраполяції (балет М. Смуїна з музикою *Stabat Mater* А. Дворжака), транскрипції (А. Вієйра), асиміляції рис суміжних або протилежних за композиційно-семантичними параметрами жанрів (кантати, реквієму та вокально-хорового циклу в Г. Дмитрієва), залучення іншожанрових елементів (сарабанда у Ф. Пуленка, колискова у Ф. Ферко та Г. Гаврилець). Виразна тенденція зростання інструменталізму простежується у творах Ч. Стенфорда, А. Пярта, Г. Гаврилець. Нове осмислення категорій місця і часу в контексті взаємодії східної і західної культурних парадигм демонструє *Stabat Mater* С. Сано (1988). Радикалізм експериментів у спростовуванні іманентних жанрових ознак зумовив появу унікального в історії *Stabat Mater* вірця жанрової пародії Р. Ріма (1973). Шлях відродження архетипу *Mater Dolorosa*, „очищення” його від модерних смислових нашарувань, відновлення першообразності канонічного тексту запропонував В. Мартинов (2004).

Діалог із традицією відбувається через увиразнення тих чи інших знаків жанрово-семантичного інваріанта:

- 1) змодельованої за григоріанським вірцем поспівки;
- 2) драматургічної ідеї катарсису, що визначає індивідуальний профіль досліджуваного жанру в метакультурному просторі сучасності – зіставлення атональності і тональності в К. Пендерєцького, зміщення зони катарсису із завершальної у фазу „золотого поділу” „quasi колискової” у Г. Гаврилець, використання *Stabat Mater* в ролі однієї зі синтаксичних одиниць макрожанру і водночас символічної зони катарсису на

тлі контрасту з іншими „шлягерними” частинами в моно-виставі „Істеріади” С. Беринського.

Звернення до Богородичного ідеалу – ознака етичних пошуків українських композиторів останніх десятиліть (Д. Киценко, І. Щербакова, М. Шуха, Б. Сегіна, Г. Гаврилець), що органічно відтворюють вікові традиції, а відтак домінантність жіночого начала в культурному досвіді та ментальності українців.

У висновках дисертації визначено місце *Stabat Mater* у системі культових жанрів католицького обряду в спектрі літургійної та паралітургійної, духовно-концертної та світської традицій побутування, обґрунтовано позиції жанрово-семантичного інваріанта, запропоновано систему порівнянь із середньовічною секвенцією *Dies irae*, що сприймається насамперед як інтонама, жанрами Реквієму, *Passionmusik*, *Magnificat*. Відтак, з Реквіємом споріднює тема смерті, проте мотиви емпатійності, материнського співстраждання у *Stabat Mater* зумовили її просвітлено-ліричний настрій. Наративна специфіка *Passionmusik* у процесі жанрової еволюції сприяла асиміляції ознак ораторіальності, натомість ліричний стрій *Stabat Mater* послідовно тяжів до кантатності. За критеріями *монообразності*, на відміну від монументальних *поліобразних* Страстей, *Stabat Mater* найближче стоїть до *Магніфікату*.

Жанровий розвиток *Stabat Mater* утворив такі віхи:

- середньовічна григоріанська монодія – секвенція та гимн як жанровий архетип;
- мотети та лауди доби Ренесансу як фаза *формування жанру*;
- камерні та великі кантатні *Stabat Mater* XVII–XVIII століть як фаза *кристалізації*;
- кантатно-мотетні або мотетно-кантатні *Stabat Mater* романтичної та постромантичної доби як фаза *внутрішньожанрової інтеграції*;
- мішані жанрові утворення XX–XXI століть як фаза *міжжанрової інтеграції*.

На кожному новому історичному етапі жанр *Stabat Mater* виявляє здатність створення нового комплексу законів, які органічно асимілюють усталену систему інваріантних ознак в умовах нової жанрової парадигми. Завдяки вербальній константності, що визначила світоглядний чинник як вихідну програму, *Stabat Mater* зберегла свій жанровий зміст у період тотального стильового плюралізму мистецтва XX століття, засвідчивши активну функцію жанру щодо стилю. Інтеграція *Stabat Mater* у жанрово-стильовий простір кожної історичної епохи при збереженні „генетичного коду” стала передумовою тривалої еволюційної динаміки і принципової естетичної відкритості давньої молитви, гарантими чого і надалі

виступають культовий консерватизм, синкретизм слова-музики-ритуалу та незмінний пістет перед образом Матері-Жінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Stabat Mater. Романтичні інтерпретації жанру // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2002. – № 1(8). – С. 3–9. – (Серія: Мистецтвознавство).
2. Stabat Mater. До питання жанрово-семантичного інваріанту // Вісник Прикарпатського ун-ту: Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – Вип. 5. – С. 91–98.
3. Stabat Mater кантатного типу як жанрова модель культової музики XVIII століття // Мистецькі обрії '2003: Альманах: Науково-теоретичні праці та публіцистика / Академія мистецтв України / Гол. наук. ред. І. Д. Безгін. – К.: КНВМП Символ-Т, 2004. – С. 152–161.
4. Stabat Mater в дзеркалі сучасної європейської музикознавчої думки // Українське музикознавство. – К.: НМАУ ім. П. Чайковського, 2004. – Вип. 33. – С. 5–14.

Беркій О. В. Stabat Mater в аспекті жанрово-стильової динаміки.
– Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.03 – Музичне мистецтво / Львівська державна музична академія імені М. В. Лисенка. – Львів, 2006.

У роботі досліджується еволюція культового жанру католицького обряду Stabat Mater від XVI до XXI століть, семіотична амплітуда образу Mater Dolorosa крізь призму архетипних, екзистенційних та психологічних речників. Дослідження реалізацій жанрово-семантичного інваріанту в різних історико-стильових умовах виявляє мотивацію жанрової мобільності, її межі та художню результативність, специфіку жанрової парадигми Stabat Mater, яку утворюють середньовічна григоріанська монодія; багатоголосні акапельні мотети та лауди доби Ренесансу (Жоскен Дебре, Дж. Палестріна, О. Лассо); цезурно-циклічні камерні та великі кантатні Stabat Mater XVII–XVIII століть (Е. Асторгі, А. Скарлатті, Дж. Перголезі, А. Вівальді, А. Кальдара, Ф. Тума, Л. Боккеріні, Й. Гайдн); кантатно-мотетні або мотетно-кантатні Stabat Mater романтичної та постромантичної доби; мішані жанрові утворення XX–XXI століть.

Ключові слова: Stabat Mater, жанр, стиль, інваріант, парадигма, семантика, кантата, мотет, катарсис, архетип.

Беркий О. В. Stabat Mater в аспекте жанрово-стилевой динамики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03 – Музыкальное искусство / Львовская государственная музыкальная академия имени Н. В. Лысенко. – Львов, 2006.

Диссертация посвящена комплексному изучению истории культового жанра католического обряда на протяжении XVI–XXI веков в разнообразии его стиливых интерпретаций. Исследование жанрово-стилевой динамики Stabat Mater позволяет осмыслить ведущие закономерности эволюционных процессов, имеющих место в пределах различных национальных традиций – итальянской, австро-немецкой, французской, чешской, русской, польской, украинской. Обзор семиотической амплитуды образа Mater Dolorosa, изучение культурологической базы его интерпретаций осуществляется в контексте духовно-художественных процессов прошлого и современности, в частности, сквозь призму архетипических, экзистенциальных и психологических факторов. Исследуемый жанр является многоплановым объектом компаративного и типологического анализа, результаты которого обогатили теоретическую и методическую базу суммой наблюдений за спецификой проявлений жанрово-семантического инварианта, сформировавшего два уровня *композиционно-семантический* и *функционально-коммуникативный*. Первый уровень образуют: неизменный текст; составной характер (безцезурно-циклического или цезурно-циклического типа); композиционно-драматургическая триада (повествование-молитва-катарсис); образные сферы (скорбь-радость); тембровая драматургия; интонационный фонд жанра (григорианский гимн, ламентозные интонационные знаки); полифонический состав; ладо-тональная основа. Второй уровень представлен сакральной коммуникацией, культовым предназначением (литургическим и паралитургическим), условиями написания-исполнения-восприятия; психологическим содержанием жанра: фидеистичностью, эмпатийностью, эмоциональной амбивалентностью, психотерапевтическими свойствами.

Исследование реализаций жанрово-семантического инварианта в различных стиливых условиях обнаруживает мотивацию жанровой

мобильности, ее границы и художественную результативность, специфику жанровой парадигмы *Stabat Mater*, которую образуют средневековая григорианская монодия (секвенция, гимн) как жанровый архетип; многоголосные акапельные мотети и лауды эпохи Ренессанса (Жоскен Дебре, Дж. Палестрина, О. Лассо) как фаза формирования жанра; цезурно-циклические камерные и монументальные кантатные *Stabat Mater* XVII–XVIII веков (Е. Асторги, А. Скарлатти, Дж. Перголези, А. Вивальди, А. Кальдара, Ф. Тума, Л. Боккерини, Й. Гайдн) как фаза кристаллизации; кантатно-мотетные или мотетно-кантатные *Stabat Mater* романтического и постромантического периодов как фаза внутрижанровой интеграции; смешанные жанровые образования XX–XXI веков как фаза межжанровой интеграции. Результатом работы стало определение места *Stabat Mater* в системе культовых жанров католического обряда, основных эволюционных этапов его развития, актуализация малоизвестного теологического, исторического и музыкального материала, его систематизация и типология; создание авторской версии украинского перевода поэтического текста молитвы.

Ключевые слова: *Stabat Mater*, жанр, стиль, инвариант, парадигма, семантика, кантата, мотет, катарсис, архетип.

Berkiy O. V. *Stabat Mater* in the aspect of genere-style dynamics. – Manuscript.

The dissertation on a scientific degree of a Candidate of art sciences, speciality 17.00.03 – Musical art / Lviv M.V.Lysenko Musical Academy. – Lviv, 2006.

The Dissertation is devoted to the cult genre evolution research of the *Stabat Mater* catholic ceremony from the XVI to XXI c.c. Mater Dolorosa semeiotic image amplitude through the prism of the archetypical, existential and psychological factors. The main methodological category and the instrument of the complex genre history study is the genre-semantic invariant notion that covers two levels, composition-semantic and functional-communicative. The realization research of this model in different stylish conditions reveals the genre mobility motivation, its limits and artistic effectiveness, *Stabat Mater* genre paradigm specific character, created by the medieval gregorian monody; multi-voiced acapel motets and laudes of the Renaissance epoch (Josquin Desprez, G.Palestrina, O.Lasso); caesural-cyclic chamber and monumental cantata *Stabat Mater* of the XVII–XVIII c.c. (E. d'Astorga, A.Scarlatti,

G.B.Pergolesi, A.Vivaldi, A.Kaldara, F.Tuma, L. Boccherini, F.J.Haydn); cantata-moteta or moteta-cantata Stabat Mater of the romantic and postromantic periods; mixed genre formations of the XX-XXI c.c.

Keywords: Stabat Mater, genre, style, invariant, paradigm, semantics, cantata, motet, catharsis, archetype.

Підписано до друку 14.11.2006. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Обл.-вид. арк. 0,8. Умовн. друк. арк. 1,16.
Наклад 100. Зам. № 595.

Львівський банківський інститут Національного банку України.
79005 Львів, просп. Т. Г. Шевченка, 9.

АВ 70.215

Мист.
ПЦСТ.

20

Мист